

„A magyar irodalomtudomány története” c. kézikönyv tervezete

A tervezet az Intézetben elkészítendő nagy munka általános alapelveit foglalja össze, és kijelöli a megvalósítás módját. Az elméleti és a gyakorlati feladatok megfogalmazása a Klasszikus Osztály 1967. január 12-i értekezletén előterjesztett tervtanulmányok megvitatásával indult meg, majd a kézikönyv megírására kiszemelt munkatársak szűkkörű megbeszélésein folytatódott. A tervezet a tárgyalások eddigi eredményeit úgy foglalja össze, hogy az egész vállalkozást megnyugtatóan be lehessen illeszteni az Intézet munkatervébe, és biztos támaszt adjon a további részletek kidolgozásához.

A kézikönyv tárgya mindazon kritikái, tudományos elméletek, fogalmak, eszmék, rendszerek fejlődéstörténete, melyek az íróval, a művel, a műben ábrázolt valósággal, valamint az irodalmi alkotások közönségével foglalkoznak, s a voltaképpeni irodalom (az irodalomtörténetírás szorosan vett anyaga) fölött egy második közeget, teoretikus szférát alkotnak. Röviden és jelzékenyen: a kézikönyv annak történetét nyújtja, amit a franciák *critique*, az angolszászok *criticism* szóval jelölnek.

E fogalmak magyarra fordítása körülményes. A kritika nálunk recenziót jelent, s ha ismeretes is a szó tágabb értelme, még a szakirodalomban sem igen használatos: a „kriticismus” annyira idegenül hangzik, hogy használatára, legalábbis egyelőre, gondolni is alig lehet. Ha nem zárható is ki a kritika szó jelentésbővülése, pontosabban: kettős értelmének kifejlődése, tanácsosabbnak látszik, ha az *irodalomtudományt* alkalmazzuk helyette. Ez ma már nem egészen szokatlan szó (szerepel az Intézet szervezeti szabályzatának tervezetében), másnak jelölésére nincsen lefoglalva, és éppen a kézikönyv adhatja meg neki a kívánatos jelentést.

A tartalommal kellőképpen még ki nem töltött szó esetleg pusztán hangzásával azt a benyomást keltheti, hogy egy új absztrakt fogalommal terheljük meg az irodalomismeretet, s felkeltheti a gyanút, hogy nagy erőfajtszával kuriózumokat, antiquáriusi lomtárba illő ócskaságokat bányászna ki a helyett, hogy az eleven irodalmi élet vitás kérdéseinek megoldását segítenénk elő vagy az irodalom történeti értékeinek kifejtésével gazdagítanánk a közösségi tudatot. A feltehető ellenvetésekkel szemben le kell azonban szögezni, hogy az irodalomkritika tudományos fogalmának történeti bemutatása ma még szinte felmérhetetlen segítséget nyújthat a jelenkori problémák tisztázásához, a régebbi művek elemzéséhez pedig a legfontosabb és leginkább nélkülözött segédesszközöket szolgáltatja azáltal, hogy az egyes korokban érvényes irodalmi szabályrendszereket feltárja.

A cím. Ha a megírandó kézikönyv tárgya irodalomtudományunk története, nyilvánvaló, hogy ezt a címben is fel kell tüntetni. Minthogy pedig az irodalomtudományt nemzetek fölött álló, egyetemes diszciplinának kell tekinteni, (amit egyebek között a világirodalom fogalma is tükröz), a logikus cím „Az irodalomtudomány története Magyarországon” lenne. Más megfontolások azonban Magyarország területi változásai, a határokon kívüli magyar irodalom) arra intenek, hogy a helyesebb cím „A magyar irodalomtudomány története”. Megjegyezzük, hogy az utóbbi változattal semmiképpen nem kívánjuk az irodalomtudomány egyetemes jellegét elhomályosítani. Mindkét fogalmazás ideiglenes jellegű, s az sem teljesen kizárt, hogy a kézikönyv megjelenéséig a magyar kritika szó szűk értelme tágabbá válik.

A téma határai. Nem szorul bizonyításra, hogy az irodalomtudomány tartalma történetileg változik: más a feudalizmus korában, más a polgári átalakulás idején, ismét más ma; ugyanakkor az sem kétséges, hogy egyes alapfogalmak más és más interpretációban állandóan tényezői az irodalomtudománynak. A tartalmi változás példái lehetnek egyebek között a következő tények: a magyar nyelvű anyaggal foglalkozó tudományos tevékenység a megfelelő latin studiumokból fejlődött ki, s a kettő századokon át egymás mellett, egymásra hatva virágzott; az esztétika történeti kialakulása után a poétikák és retorikák teljesen új funkciót kapnak és emiatt új tárgyalási módot kívánnak meg; a pozitivizmus korában átalakul a filológiai módszertan stb. Az alapfogalmak magyarázatának módosulását világosan jelzi az

arisztotelészi mimeszisz (imitatio), a hármasság vagy a horatiusi „utile et dulce” értelmezésének tartalmilag nagyon eltérő, de a történelmi fejlődés törvényszerűségének alávett változása. Az irodalomtudomány történeti átalakulásának részleteiről csak akkor tudunk majd határozott képet formálni, ha az egyes korszakok szinopszisai elkészülnek, a fogalmak interpretációjának eltéréseit pedig voltaképpen csak akkor lehet megbízhatóan regisztrálni, ha a kutatások már jelentősen előrehaladtak. Éppen e munka megkönnyítésére, s abból a célból, hogy már a kezdet kezdetén ne támadjanak súlyos félreértések és az irodalomtudomány fogalmát a tárgyalás folyamán se túlságosan szűken, se indokolatlanul tágan ne értelmezzük, szükségesnek látszik bizonyos határok kijelölése, melyeket az egész kézikönyvben vagy legalábbis több korszakban egyformán tiszteletben kell tartani.

Az irodalomtudomány hazai történetének korai századaiban meglehetősen differenciálatlan: magában foglalja a grammatikát, a verstant, a bibliográfiát stb. Egyes részek utóbb önálló tudományokká, illetve tudománytörténeti diszciplínákká (nyelvészet, klasszika-filológia) fejlődtek, másokat ma „segédtudományok” (bibliográfia) néven tartunk számon. Az előbbieket fejlődését addig az időpontig kell nyomon követni, míg a literatúrától teljesen el nem különülnek. Ekkor alapozódik meg saját tudománytörténetük (a természettudományé pl. Weszprémi Istvánnál), ami persze nem azt jelenti, hogy ezeknek a diszciplínáknak korábban nincsen történetük, hanem csak azt, hogy tudománytörténetük önálló művelése egy meghatározott időponttól kezdve számítható. Az írott magyar jog története pl. Szent István korától kezdve nyomozható, de magyar jogtörténet mint tudomány csak a XVIII. század előtt nincsen. Ami a segédtudományokat, nevezetesen a bibliográfiát illeti, ennek története a XVIII. század végéig az irodalomtudomány elhagyhatatlan, fontos része; később csupán annyiban kerül szóba, amennyiben a kor színvonalának megfelelő irodalomtudomány fejlődését elősegíti, a módszereket, a törekvéseket illusztrálja.

Ismét más a helyzet a klasszika-filológiával, amely hosszas divergens fejlődés után a XVIII. század végétől, a magyarnyelvűség program győzelmétől kezdve tekinthető nálunk önálló tudományszáknak. A latin–görög studiumok mellett, főként a XIX. század második felétől, fejlődtek ki a „modern filológia” különböző ágai (germanisztika, romanisztika, szlavisztika), melyek a „magyar” irodalomtudományhoz hasonlóan részben ugyancsak elsőrendűen irodalmi anyagot dolgoznak fel szakszerű módszerekkel. A klasszikus és a modern filológiával kapcsolatban az az eljárás látszik helyénvalónak, hogy egyiket sem rekesztjük ki egészen a kézikönyvből, mert módszereik jórészt azonosak vagy más esetben kölcsönhatásban lehetnek a magyar nyelvű anyagon dolgozó tudományosságával, germanisták és romanisták a magyar irodalmi kutatásnak is munkásai (Heinrich, Thienemann, Eckhardt). Persze nem kerülhet sor az egész germanisztika stb. hazai történetének megírására, mert a tervezett kézikönyvből eleve ki kell maradnia pl. a nyelvtan-, a szótárirodalom történetének és a nyelvészeti eredmények értékelésének.

A XIX. századtól, amikor a tudományok rendszertana mélyreható változáson megy keresztül, az irodalomtudomány is új összefüggésekbe, korábban nem ismert diszciplínák közelébe kerül, és maga is differenciálódik. (Összehasonlítás, motívum-, szimbólumkutatás.) Az irodalomtudomány helyzetét leginkább befolyásoló tényező az esztétika, mint filozófiai stúdium kialakulása, amely az irodalom mellett más művészeti ágakban (képzőművészet, zene) létrehozott műalkotásokkal is foglalkozik. A tervezett kézikönyv, melynek az irodalomtudomány történetét kell nyújtania, természetesen nem kebelezheti be az esztétika történetét és még kell maradnia az *irodalomelmélet* határai között; tisztáznia kell azonban a kritikátörténet fogalmainak filozófiai háttérét, s ennek során nemcsak az esztétikával kerül majd kapcsolatba, hanem már a kezdet kezdetén az etikával is. (Katharsis-elmélet, az irodalom nevelő hatása stb.)

A képzőművészet és a zene története csak el nem hanyagolható illusztráló anyagként jöhet szóba, amennyiben ui. ezeken a területeken az irodalomtudomány fejlődésével párhuzamos vagy eltérő jelenségek mutatkoznak, ha egyes művészeti irányzatok időben, intenzitásban másként érvényesülnek mint az irodalom stb. (pl. Ferenczi István és a klasszicizmus, ének és vers stb.).

A színházi kultúrát nálunk a XVIII. század végén meginduló polgári irodalmi mozgalom hozta létre, a dráma- és színházkritika, illetve a színháztörténeti és elméleti szakirodalom kezdetei hosszú ideig elválaszthatatlanul egybefolytak. E tényt tudomásul kell vennünk a kézikönyvben is, s ez utóbbiakat csak akkor kapcsolhatjuk ki véglegesen a tárgyalásból, mikor – Paulay Ede működésével – nálunk is önálló stúdiumokká lépnek elő.

A színház- és drámatörténet elválasztásánál alkalmazott történeti eljárás példaként szolgálhat más, itt nem említett vitás kérdések eldöntésénél is, pl. hogy meddig és hogyan kell feldolgozni a tankönyveket (Kis-Beöthy), az antológiákat (Toldy Handbuchja, Móricz Magvetője), a textológiát (Janus Pannonius-kiadások a XVI. században, Szilády Áron, Némethy Geysa) stb.

A *feldolgozandó anyag* kiválasztását az irodalomtudomány fogalmából következő szem-

pontok mellett a készülő kézikönyv tudománytörténetet volta határozza meg. Ennek első folyamánya, hogy a könyvhöz legnagyobb részben értekező prózai műveket kell forrásul használni, vagyis általában ki kell maradniok mindazoknak az elvi álláspontoknak, melyek egyes írói életművekből csak kritikai módszerrel elemezhető ki, és nem dolgozandók fel rendszeresen a szépirodalmi művekbe (regény, epigramma) foglalt teoretikus megjegyzések sem. A tudománytörténeti szemlélet következetes alkalmazása miatt el kell tekinteni továbbá attól is, hogy az értekező prózában (poétikában) kifejtett normákat a szerző vagy kora más alkotójának irodalmi műveiben kimutassuk. Ha azonban az elméletirő, mint rendszeren történni szokott, hivatkozik példákra, esetleg éppen egy-egy nagy alkotó műveiből levont elveket foglal rendszerbe, a példát és a mintát a tudománytörténeti felfogás világossá tétele érdekében regisztrálni kell. Az értekező szövegek vallomását csak abban az esetben szükséges kiegészíteni szépirodalmi művekből vett adatokkal, ha a praxis történetesen megelőzi a teória megjelenését (pl. a poétikai nézetek a hazai poétikák megjelenése előtt), vagy egy új irányzat fellépése és eszmérendszerre nehezen lenne teljesen megérthető pusztán a kritikai szövegek alapján.

A feldolgozás módját a tervezett kézikönyv tárgya és az anyag együttesen szabják meg. Minthogy az irodalomtudomány történetét akarjuk megírni, mindenekelőtt a tudományos gondolkodás fejlődését, az egymást felváltó elméleteket, irányzatokat, irodalomszemléleteket kell ábrázolni, s csak ezek keretében, mint nagyhatású teóriák, iskolák képviselői kaphatnak helyet egyes kiemelkedő kritikusok, tudósok portréi. A korszakok szinopszisaik elkészítésekor egyenesen törekedni kell rá, hogy a személyek nevét viselő fejezetek száma lehetőleg alacsony legyen.

A folyamatok rajza még megközelítőleg is csak akkor lehet teljes, ha a szerzők messze túlhaladnak közismerten szegényes kritikátörténeti szakirodalmunkon, és álláspontjukat egészen új anyag önálló feldolgozásával alapozzák meg. Márpedig ha a szerzők ilyen kevés előmunkálatra támaszkodhatnak, ha ekkora követelménnyel lépünk fel velük szemben, akkor a feldolgozandó anyag és a munkával járó felelősség egyformán megköveteli, hogy az új kézikönyv külső képe más legyen, mint az irodalomtörténetié volt. A hatkötetes vállalkozásban, legalább is részben, helyenként, össze lehetett foglalni egy-egy fejezetbe a korábbi szakirodalom eredményeit, — itt nagyon ritkán történhetik; ott elég lehetett általános tájékoztatásul a fejezetek végére tett bibliográfia, — itt sokszor egy-két használható cikket is nehéz lesz felkutatni. Egyes fontos folyóiratok (Tudományos Gyűjtemény, Budapesti Szemle), kiemelkedő kritikai életművek (Heszlmann Imre, Bodnár Zsigmond) tudománytörténeti feldolgozásának még csak a megindulásáról is alig beszélhetünk. Ilyen körülmények között a tudománytörténeti kézikönyv külső alakját a lábjegyzetes monográfiák felé vagyunk kénytelenek közelíteni. A kézikönyv-jelleget fenntartjuk azonban a gondos, minden lényeges adatot felölölő anyaggyűjtéssel, a szerkezet világosságával, a tárgyalt művek leíró ismertetésével, a stílus közérthetőségével s a feldolgozási mód mindazon más eszközeivel, amelyek a tervezett művet összefoglalás jellegűvé teszik; különösen ügyelünk, hogy a gondolatmenet, a módszer az egész munkában egységes legyen, és hogy a magyar kritikátörténet korpusza ne essék szét lazán összefüggő monográfiák láncolatává.

A kézikönyv korszakai, a terjedelem és a munkatársak névsora az előzetes megbeszéléseken a következőképpen alakult ki:

I. A kezdetektől a XVIII. század végéig. 20—25 ív. (Tarnai Andor)

II. A XVIII. század végétől 1820-ig, az Auróra megjelenéséig. 15—20 ív. (Szauder József)

III. 1820-tól az 1870-es évekig. 45—50 ív. (Fenyő István, Martinkó András, Somogyi Sándor, Rigó László)

IV. Az 1870-es évektől 1902-ig, a Magyar Génusz megjelenéséig. 20—25 ív. (Németh G. Béla)

V. 1902-től 1965-ig. A modern magyar irodalomtudomány története. 70 ív. (Bodnár György és később kijelölendő szerzőtársai.)

A terjedelmet egyelőre hozzávetőlegesen adták meg a munkatársak: megbízhatóbb (a fentiekől valószínű némileg eltérő) adatok a korszak-szinopszisok elkészülése után allnak majd rendelkezésre. Az egész mű terjedelme a felső határokat számítva jelenleg 190 szerzői ív; nem valószínű, hogy e szám később a 200-at lényegesen túlhaladja.

A szerkezet. A korszakok a tárgyalt irányzatok számának megfelelően fejezetekre, alfejezetekre, stb. oszlanak. Minden nagy korszak bevezetéssel kezdődik, összefoglalással zárul. A bevezetés általánosságban jellemzi a kor gazdasági, társadalmi és politikai viszonyait, valamint azokat az adatokat, melyek az irodalomtudomány helyzetét és fejlődését elsőrendűen befolyásolják. Itt kap helyet egyebek között az iskolázás (egyetemek) története, a tudomány művelőinek társadalmi helyzete (papok, laicizálódó egyháziak, polgári értelmiség stb.) és az irodalmi élet jellemző szervezeti formáinak ismertetése (társaságok, akadémia, kiadók) stb. A korszak-bevezetések látszanak legalkalmasabb helynek az európai és a magyar irodalom-

tudomány kapcsolatának általános jellemzésére, a világirodalom és a magyar irodalom viszonyának érintésére, a keleteurópai tudománytörténeti összehasonlításra és a képzőművészeti, zenei párhuzamok kifejtésére. Vagy itt, vagy a korszakok végére tett összefoglalásokban kell nyomatékosan kiemelni a kritikai műfajok történeti fejlődésének jelentős állomásait (a humanista üdvözlő vers funkciója, a hírlapi kritika, a pozitivisták monográfia stb.).

A *határidők*. A tudománytörténeti kézikönyv munkálatai során a megírással megbízott kollektívának számos problémát kell még megoldania, és az anyag feldolgozatlanúsága miatt cleve számítani lehet rá, hogy időközben előre nem látott újabb nehézségek merülnek fel. Az említett körülményeken kívül maga a több évre szóló feladat is kívánatosá teszi, hogy a megoldásra lépcsőzetes tervet dolgozzunk ki. Az előrehaladás egyes állomásai a következők:

1. A kézikönyv szerzői 1967 június 5-ig előterjesztik, hogy a befejezés tervezett határidejének megtartása érdekében milyen előtanulmányok megírására, részletkutatások elvégzésére van szükségük. (Egyes folyóiratok, kritikusi életművek feldolgozása, összehasonlító feladatok stb.) A listák kétfélék lesznek: egyrészt előzetes megbeszélések alapján közhik, hogy kik milyen témák megírására vállalkoznak (milyen folyamatban levő kutatások illeszthetők be a kézikönyvbe), másrészt személyi javaslat nélkül felsorolják, milyen anyagcsoportok feltárását tartják kívánatosnak. Az Intézet vállalja, hogy legkésőbb 1967. június 20-ig a szóba hozott és számba vehető külső és belső munkatársakat értekezletre hívja össze, melyen a tudománytörténeti kézikönyv tervezetének és a témáknak ismertetése után megszervezi az előtanulmányokat végzők csoportját.

Elengedhetetlenül fontos, hogy az Intézet azoknak, akik kutatási feladatra vállalkoznak, anyagi ellenszolgáltatást, publikálási lehetőséget stb. biztosítson. Az előfeltételeket, a támogatás módját, a szóban forgó értekezletig tisztázni kell.

2. A kézikönyv szerzői gárdája 1967 júniusától egy vagy több értekezletet tart a műben alkalmazandó legfontosabb fogalmak tartalmi tisztázására, a feldolgozási módszer és a technikai megoldások egységesítésére.

3. 1967 végéig elkészülnek az egyes korszakok szinopszisei. Ezek tartalmazzák a megírandó munka szerkezeti vázlatát, megadják pontos terjedelmét, megindokolják a koncepciót. A kézikönyv egységének biztosítása érdekében a szerzői kollektíva minden szinopszist megvitát.

4. A kézikönyv elkészült részeinek, próbafelvezeteinek megvitatása 1968 elejétől indul meg. A tárgyi bíráló mellett az lesz a fő cél, hogy az egyes fejezet-típusok (bevezetés, portré, egy irányzat bemutatása stb.) az egész műben nagyjából azonos szerkezetűek legyenek, hogy a kézikönyv egységessége minden tekintetben biztosított legyen.

5. A próba-fejezetek megbeszélésével párhuzamosan a kézikönyv szerzőinek és az esetenként meghívott szakembereknek jelenlétében meg kell vitatni a folyamatosan elkészülő előtanulmányokat.

6. A teljes mű három fázisban 1969–72 között készül el, s ugyanilyen ütemben lehetne 1970–73-ban megjelentetni.

a) 1969–70-ben szerkesztésre és lektorálásra készen kerül az asztalra az I. és II. fő-korszak kézirat. E kettő együttesen alkotná a *kézikönyv I. kötetét*.

b) 1971 végén befejezik munkájukat a III. fő-korszakot író munkatársak. Elkészül a *kritikátörténet II. köteté*.

c) 1972-ben lezárul a IV. és V. fő-korszak megírása. Ezt a részt terjedelme miatt (95 ív) két kötetben (*a kézikönyv III–IV. köteté*) kell megjelentetni.

A munka folyamatosságának és a határidők megtartásának biztosítása érdekében az Intézet megteszi a szükséges intézkedéseket.

Tarnai Andor

Az „Annales historiques de la Révolution française” magyar különszámáról

Albert Soboul, akit ez év júniusában választottak meg a Sorbonne professzorává, a francia forradalom történetének tanszékére (korábban a Clermont-Ferrand-i egyetemen tanított), egy magyar különszám tervét iktatta be az „Annales historiques de la Révolution française” programjába.

Az „Annales” a Société des Études robespierristes kiadásában jelenik meg, s a legtekintélyesebb francia tudományos folyóiratok egyike. Albert Mathiez alapította 1908-ban („Annales révolutionnaires” címmel). Ez volt az organuma annak az új történetírói iskolának mely szakított Alphonse Aulard dantonista felfogásával, kutatásai középpontjába Robespierre alakját állította, és heves viták árán igazságot szolgáltatott a számtalanszor megrágalmazott jakobinus forradalmár politikájának. Az „Annales” munkatársainak nevéhez fűződik az az irányzat, mely a forradalom mélyrétegeinek, az antifeudális paraszttömegeknek és a városi